

активні проросійські настрої, які, як ми вже зазначили вище, можуть змалоросійшити українців?

Справді, з одного боку держава мусить бути уважною до появи різного роду нових релігійних рухів, але поруч і до тих ідей, тих віровчень, які обстоює та чи інша традиційна конфесія, мусить регулювати ті ситуації, реагувати на ті випадки, якщо якісь заходи чи проповіді є прямо неконституційними — є антиукраїнськими за змістом, за своєю суттю. Обстоювання «нейтральних», універсалістських чи російсько-православних поглядів щодо держави і нації в межах релігійних систем (та й не тільки) означає, по суті, обстоювання антиукраїнської позиції, а це — злочин. Допоки віруючі тієї чи іншої конфесії будуть обстоювати позицію нехтування українською етнонаціональною сферою, зневажати національно-релігійні традиції, загалом традиційну сферу духовного буття українців, ці спільноти не будуть українськими. Орієнтація на Україну, на українськість, зрештою – на український народ, повернення ідеологічного, світоглядного вектору із-за меж України в Україну – ось той і ключ, і механізм, який перетворює будь-яку чужинську релігію на українську за змістом. Сила України проти імпорту чужинських світоглядів, проти експансії різного роду антиукраїнських світоглядів, засилля «чужих» світоглядів, зрештою проти глобальних загроз сучасності в нас самих — в українському суспільстві, в українцях, в всьому тому, що є «нашим», «рідним», що робить нас українцями, вирізняючи нас від інших націй та етносів, дає нам оригінальності, автентичності, унікальності.

5. Релігія і проблеми національної і духовної безпеки України

Релігія в контексті національної і духовної безпеки будь-якої країни, зокрема і України, – проблема, яка була і залишається однією з актуальних і важливих у своєму теоретичному і практичному вимірах. Вона має довгу і складну, сповнену драматизму історію у своєму розвитку, формах вияву і вирішення.

Історична пам'ять, яка увібрала і систематизувала всю сукупність розмаїття буття (в т.ч. й релігійного, духовного) тієї чи іншої країни, постає екстраординарним підтвердженням і нагадуванням про ті складні колізії, суспільні негаразди, ворожнечу, детермінованих релігійними чинниками, які несли небезпеку, загрози для соціуму окремих націй, народів, держав. Такі процеси, які часто були спричинені міжконфесійною, етноконфесійною нетерпимістю, виявами ксенофобії та напруженням у міжконфесійних, міжцерковних відносинах, втручанням у релігійні процеси внутрішніх і

зовнішніх чинників призводили нерідко до серйозних конфліктів, «варварських актів, що обурюють совість людства»²¹⁶.

Згадаймо у цьому зв'язку конфлікти між мусульманами й індусами в Індії (Хайдарабад), католиками й протестантами в Північній Ірландії, етноконфесійний геноцид на Балканах, криваві релігійні протистояння в Судані. В Китаї із «міркувань державної безпеки» жорстоким переслідуванням було піддано релігійні меншини в Тибеті й Сінцзяні. Серйозна струбованість властей в контексті національної безпеки прослідковується в Узбекистані, Киргизії, інших країнах Середньої Азії у зв'язку з активізацією діяльності екстремістських релігійних організацій і груп. Проблеми напруженості, нетерпимості, антагоністичних відносин між окремими конфесіями (церквами), зокрема між УПЦ МП і УПЦ КП та УГКЦ а також атолерантне відношення останніх до неорелігій) – характерні для України. Є ці проблеми і в інших державах Європи, Азії, Америки²¹⁷. Увага до них у площині посилення відповідних компонентів національної і державної безпеки останніми роками різко зросла в Європі, в т.ч. й в Україні. Вона була значною мірою детермінована терористичними актами 11 вересня 2001 року в США. Ці події, як, до речі, й інші подібного типу (Ірак, Афганістан, Росія), демонструють світу існування спільної для безпеки всієї цивілізації загрози, яка є наслідком екстремізму в усіх його виявах і, зокрема, в його релігійній іпостасі.

В цьому контексті важливим для дослідження постає необхідність аналізу, осмислення, прогностичної експлікації проблем національної і духовної безпеки в Україні. Вони були і залишаються тематизованими й актуальними в сучасному науковому дискурсі²¹⁸. Означені проблеми знайшли своє висвітлення (хоча й певною мірою фактологічне) в цілому ряді релігієзнавчих робіт, які стосуються проблеми міжконфесійних та етноконфесійних відносин, свободи буття релігії в Україні. В цьому аспекті

²¹⁶ Загальна декларація прав людини. // Свобода совісті та віросповідання в контексті міжнародних й українських правових актів та релігійних документів – К., 2006. – С. 11.

²¹⁷ Див. наприклад: Гани Т.Д Религия и безопасность в Средней Азии // Религия, политика и права человека. – М., 2002. – С.52-56;

Колодний А.М. Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки і прогнози. – К., 2009. – С. 168-181.

²¹⁸ Див.: Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України. – К., 2008; Ліпкан В.А Теоретичні основи та елементи національної безпеки України. – К., 2003; Ситник Г.П. Державне управління національною безпекою України. – К., 2004; Гортинський В.В. Аксиологический дискурс безопасности как социального феномена // Практична філософія. – 2004, –№2. – С. 108-116.; Свобода релігії і демократія: старі і нові виклики // Релігійна свобода. Науковий щорічник. – № 15. – К., 2010.

заслуговує на увагу і дисертаційне дослідження Дурманенка О.О. «Релігія в контексті онтологічної безпеки особистості»²¹⁹

Між тим, як показує аналіз праць з проблем національної безпеки, пов'язаних з питаннями релігії, духовності, свободи віросповідання, а також свободи совісті й толерантності, автори торкаються їх здебільшого побіжно, лише в площині експлікації конкретних аспектів національної безпеки без системного їх аналізу²²⁰.

Більш цілеспрямовано проблема співвідносності релігійного чинника і національної безпеки України розглядається в праці А.М.Колодного «Релігія і національна безпека України»²²¹, а також у статті П.Ю. Павленка²²². Окремі розвідки з означеної проблеми знаходимо також у науково-практичному збірнику «Стратегічна панорама» та в «Науковому віснику НА СБ України, в збірниках «Проблеми безпеки особистості, суспільства, держави (2005-2008 рр.)». Системні дослідження проблем співвідносності релігій, духовного буття людини в контексті національної безпеки України, на жаль, відсутні. Теоретична і практична значущість цих проблем, для України є вельми великою. У світлі гостроти цих проблем в аспекті їх практичного вирішення, вони постають суспільно затребуваними.

Відзначимо, що при експлікації питань, пов'язаних з національною безпекою України, зокрема в площині дії фактора «української національної самосвідомості», складовими якої є мова, культура, релігія, традиції, духовність у широкому її розумінні, надзвичайно важливою є чітка визначеність поняття «національна безпека», його співвідносність з поняттями «безпека», «державна безпека».

Зауважимо, що проблема «безпеки взагалі», в т.ч. в її багатокомпонентності у соціально-політичному, філософському, історичному, правовому, економічному та інформаційному, а також у релігієзнавчому вимірах, має певні відмінності, зберігаючи при цьому своє смислове ядро. Поняття «безпека» характеризує стан, рівень захищеності соціальних суб'єктів, чи певних систем (в т.ч. й релігійних) від загроз, викликів, що можуть унеможливити їх нормальне буття, зашкодити їх функціонуванню. З іншого боку – це поняття вказує на систему засобів, методів, дій людей, певних

²¹⁹ Див., зокрема: «Актуальні питання міжконфесійних відносин. Збірн. наук. м-лів – К., 2005; Міжконфесійні відносини в умовах суспільно політичних трансформацій в Україні // Релігійна свобода. Наук. щорічник - №9. – К., 2005; Дурманенко О.О. Релігія в контексті онтологічної безпеки особистості // Автореферат дисертації на здоб. наук-го ст-ня к.с.н. – К., 2010.

²²⁰ Див., наприклад, згадані роботи Новицького Г.В., Ліпкана В.А. Ситника Г.П.

²²¹ Див.: Колодний А.М. Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки і прогнози – К., 2009 – С. 255-291.

²²² Павленко П.Ю. Діяльність християнських церков у контексті національної безпеки України // Україна в нас єдина: Збірник матеріалів IV Всесвітнього форуму українців. – К., 2007. – С. 156-159.

структур (державних, громадських), що можуть сприяти і/або сприяють усуненню, ліквідації або ж блокуванню чи нівелюванню загроз, (їх детермінантної бази), здатних нанести шкоду означеним суб'єктам (суспільству, державі, людині), призвести до конфліктів, ворожнечі, порушення нормальної життєдіяльності, в т.ч. духовної, релігійної та світоглядної самореалізації людей.

Поняття «національна безпека» в науковому дискурсі має багато визначень, зміст яких залежить від того, в площині якої гуманітарної науки воно визначається, функціонує. Іншими словами, «національна безпека» постає як багатоаспектна категорія, структуру якої складають різні види безпеки, в т.ч. й духовної, а також засоби, методи, певні інституції та діяльність щодо її досягнення і забезпечення.

Правову основу забезпечення національної безпеки України становлять Конституція України, Закон України «Про основи національної безпеки України» та рішення Ради Національної Безпеки та Оборони.

В Законі України «Про основи національної безпеки України» національна безпека визначається через поняття, яке характеризує «стан захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, яким забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам»²²³. Є цілий ряд інших визначень поняття «національна безпека» – основу яких складає принцип захищеності життєво необхідних цінностей (зокрема, культурних, релігійних, духовних у цілому) від внутрішніх і зовнішніх загроз²²⁴.

Зауважимо, що національна безпека України є екстраординарною основою національних інтересів, тобто життєво важливих потреб країни. Історія засвідчує, що основний національний інтерес будь-якої країни – це її безпека. Відзначимо також, що в багатьох дослідженнях проблем безпеки, акцент в понятійному аспекті робиться саме на національній безпеці. Проглядається чітка тенденція відходу від активного вжитку поняття «державна безпека», хоча останнє не нівелюється і часто вживається як тотожне поняттю «національна безпека»

Національна безпека має базові модули, серед яких важливим постає захист духовних, в т.ч. релігійних, моральних і світоглядних цінностей, зокрема свободи совісті, думки, віросповідання.

В означеному аспекті автор поділяє думку відчизняного дослідника проблем національної безпеки України Г.В.Новицького щодо об'єктів національної безпеки. Він виділяє національну самосвідомість українського народу – як «форму ментального осягнення свого характерного психологічно-

²²³ Див.: Закон України «Про основи національної безпеки України» // ВВР України – 2003. – №39. – С.351.

²²⁴ Див.: Тупчієнко Л.С. Національна безпека // Політологічний енциклопедичний словник. – К., 2004. – С. 386., а також Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України. – К., 2008. – С. 99.

культурного змісту»²²⁵. Одним з важливих чинників, що впливають на формування самосвідомості українців постає релігія, яка, не зважаючи на процес секуляризації українського суспільства, держави, певною мірою і буття людини, залишається для останньої «важливою і адекватною її життю формою». В цьому аспекті національна безпека має передбачати «плекання і захист тих релігій і їх інститутів, які виникли на ґрунті буття націй..., відвернення будь-яких шляхів їх колонізації різними зарубіжними конфесійними духовними центрами» Йдеться також про здатність до самозбереження й повноти вияву своїх національних (зокрема духовних, релігійних – М.Б.) ознак і відпорність асиміляції своїх носіїв²²⁶ Релігію (в площині дії фактора формування самосвідомості) розглядають як таку, що в умовах зростаючого «духовного зубожіння», може постати моральною основою розвитку людини, об'єднання нації, збереження глибинної основи культури. Хоча ця теза в сучасних умовах розвитку світової цивілізації окремими авторами піддається сумніву. І в цьому, на наш погляд, певною мірою є свій резон, тим більше, що сучасна епоха розвитку людства характеризується розширенням і незворотністю процесів глобалізації, суттєвих трансформації, які охопили всі сфери буття людської цивілізації, торкнулися глибинних пластів існування соціуму як на макро-, так і на мікрорівні.

Глобалізація розглядається й оцінюється її дослідниками як багатоплановий, макромасштабний процес, який, з одного боку, веде до стандартизації й утвердження «однаковості, універсалізму на рівні форми», а також до «спеціалізації на рівні змісту», з іншого – значною мірою загострює цивілізаційні суперечності, активізує прагнення окремих держав, народів до певної культурно-національної «окремішності», до збереження та зміцнення основ своєї самобутності, особливо в духовній сфері.

Глобалізаційні процеси в їх сукупності серйозно впливають на весь духовний ареал України, несуть не лише позитив, але й нові виклики, загрози національній і духовній безпеці країни. Глобалізація уже сьогодні постає важливим фактором змін у світоглядній, інформаційній, культурно-духовній, в т.ч. й релігійній сферах. Відзначимо що, процес глобалізації істотно вплинув на зміну конфігурації й суті міжкультурних і міжрелігійних взаємовідносин, взаємозв'язків, сприяв, якщо так можна висловитися, "ціннісному розколу", формуванню ціннісної гетерогенності суспільства. Остання дедалі більше переміщується в центр людського, індивідуального буття. Ця тенденція є досить помітною в Україні. Зауважимо, що означений глобальний трансформаційний процес активно стверджує, конститує як реальність, як цінність культурний, релігійний плюралізм, а в цьому контексті загострює проблему сприйняття різних систем вартостей, права на їхнє існування. Зокрема, загострилася дискусія щодо співвідносності в житті соціуму

²²⁵ Див.: Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України – К., 2008. – С. 120.

²²⁶ Див. більш детально: Колодний А.М. Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки і прогнози. –К., 2009. – С. 292.

ліберальної й національно-традиційної матриць цінностей. Тим більше, що світ стає все транспарентнішим, взаємопроникним, дифузійним.

Окремі автори ведуть мову про «світоглядну», «християнську», «ісламську», «ідеологічну» глобалізацію наголошуючи на їхній конфронтаційності. За сучасних умов з особливою гостротою постали питання онтологічної, духовної безпеки людей, окремої особистості, її душевного здоров'я, її самовизначення й самореалізації у світоглядних, зокрема й релігійних координатах свого буття. Отже, духовна безпека – це передовсім система заходів, умов, стратегій, законодавчо легітимізованих параметрів, які дозволяють суспільству, культурному його простору, релігії захистити й зберегти свої життєво важливі модуси. Зауважимо, що в цілому ряді досліджень, де актуалізується проблема духовної безпеки, вона експлікується як поняття, що нерозривно пов'язане з національним питанням, з культурою, мовою та релігією, з різними процесами, які відбуваються у сфері духу і релігійної свідомості та факторами, що їх спричиняють. Йдеться перш за все про загрозу духовної (в т.ч. й релігійної, світоглядної, культурної) експансії, що сприяє (може сприяти) відповідним мутаціям української самобутності, ідентичності несе небезпеку їх глибинним основам.

В цьому контексті важливими складовими духовної безпеки (яка постає одним з екстраординарних сегментів національної безпеки) є захист духовної екології людини. Цьому має сприяти і визнання на державному рівні й в суспільстві того незаперечного факту, що духовність в її національному вияві (в т.ч. й всіх етносів, суцях в Україні) є «квінтесенцією людського в людині». Відзначимо, що виклики, загрози національній безпеці стоять на заваді розбудови української державності, зміцненню її суверенітету, побудови демократичного суспільства. Останні неможливі без належного захисту української духовності.

Коли ми ведемо мову про національну і духовну безпеку в Україні у площині дій релігійного фактора, то маємо брати до уваги дві основні складові детермінованого негативного впливу й загроз:

а) зовнішню, яка є наслідком дій зарубіжних державних, конфесійних чинників, окремих релігійних, а також спеціалізованих інформаційних центрів;

б) внутрішню, яка експлікується як деструктивна діяльність певних релігійних, внутрішньоцерковних, державних, партійних чинників, зокрема й в регіональному вияві.

Вектор цих дій і діяльності часто (латентно чи відкрито, але завжди усвідомлено) спрямований на дестабілізацію ситуації в суспільстві, релігійному комплексі України, підігрівання певних сепаратистських настроїв, проявів екстремізму.

До внутрішніх детермінант загроз в аспекті національної безпеки України слід віднести процеси клерикалізації її окремих державних органів та їх функцій, а також політизації релігійних організацій. Значні загрози й

небезпеки несуть негативні (антагоністичні) процеси у відносинах між конфесіями, стан відношення до неорелігійних утворень, внутрішньо-церковні суперечності, розколи, поширення ксенофобії й дифамації щодо окремих релігійних організацій.

До зовнішніх чинників, які детермінують значні виклики загрози для національної і духовної безпеки України, слід віднести, зокрема, деструктивні дії керівництва Московського Патріархату РПЦ, прагнення посилити вплив на УПЦ МП, понизити рівень самоуправління останньої. Відчутним є і церковно-адміністративний тиск МП на УПЦ МП, жорсткий контроль за її діяльністю, цілеспрямований вплив на окремі її єпархії (Дніпропетровськ, Крим, Одеса), посилення антиукраїнських, а нерідко і сепаратистських настроїв. Часто для цього використовуються українофобські спільноти, зокрема такі, як «Русская община Крыма», «Русский блок», «ВОО Православно-патріотичне об'єднання», «Союз Православних Братств України», «Духовно-патриотический Союз Новороссии», окремі козацькі організації, зокрема «Союз вірних казаків», «Войска верных казаков Североморских им. Суворова» та насельників монастирів УПЦ МП.

Окремі церковні й біляцерковні періодичні видання (УПЦ МП) є активними проповідниками ідеї московсько-православної експансії. В аспекті цих ідей справедливо оцінюються візити в Україну Патріарха РПЦ Кирила. До речі, він є основним ініціатором і пропагандистом проекту «русского мира», центральна ідея якого – формування єдиної східнослов'янської цивілізації, базованої на цінностях православ'я. Саме останні мають нібито постати об'єднуючим фактором передовсім для Росії, України, Білорусі, Молдови. При цьому акцент робиться на тому, що ці країни пов'язані «єдиною історією, єдиною традицією і (що для цього важливо) єдиною Церквою» – РПЦ.

Під час зустрічі з учасниками Архієрейського собору Російської Православної Церкви у лютому 2011 року Президент Росії Дмитро Медведєв, зауваживши на тому, що держава поки що недостатньо ефективно працює із співвітчизниками за кордоном і в цьому потребує підтримки Церкви, наголосив: «Саме Церква має консолідувати багатомільйонний «русский мир» за межами Росії».

Не будемо аналізувати політичний підтекст означеного проекту «русский мир». Він – очевидний. Православні цінності в російському вимірі подаються як універсальні. Значна частина коментарів щодо цього «проекту» піддає його практичність великому сумніву, а в українському контексті він експлікується як експансіоністський, який несе загрози національній і духовній безпеці нашої країни, національному і духовному відродженню, навіть цілісності України як суверенної держави²²⁷.

²²⁷ Релігійна панорама. – 2009-2010; Валенчук П. О «русском мире» и православных ценностях //Камень краеугольный – 2010. – №12.

В цій площині слід розглядати і цілеспрямований тиск церковно-адміністративного центру РПЦ на УПЦ МП з метою унеможливлення пошуку шляхів примирення і зниження порогу напруженості в православному середовищі України, а, головне, подолання розколу й створення Єдиної Помісної Української Православної Церкви

Викликає занепокоєння збільшення інспірованих зовні внутрішніх розколів в окремих громадах УПЦ КП, захоплення церковних приміщень прихильниками УПЦ МП, нагнітання міжцерковної ворожнечі, нерідко при мовчанні місцевих органів влади. І хоча між прихильниками УПЦ МП і УПЦ КП відбуваються перемовини, відносини між ними далекі від толерантних, а їх атмосфера – антагоністична.

До зовнішніх чинників, які так чи інакше (але за наслідками негативно) втручаються в буття релігійних організацій в Україні, слід віднести зарубіжний вплив на мусульманські центри, їх фінансову підтримку, в т.ч. й екстремістських організацій, зокрема й ваххабітського спрямування. Відзначимо, що ідеологія, політична складова останніх мають фундаменталістський, екстремістський та сепаратистський характер. У Криму це особливо є відчутним, зокрема й в контексті національної і духовної безпеки України. В цьому аспекті актуальною проблемою в Україні є питання єдності мусульманських організацій, етнічної і духовної їх консолідації, зменшення рівня впливу на них різних, нерідко контраверсійних ісламських ідей, теорій, концепцій, які роз'єднують мусульман України, посилюють нетерпимість і взаємну відчуженість між ними.

Маємо в площині нашого дослідження взяти до уваги і проблему політизації ісламу в Криму, появи, не без допомоги ісламського зарубіжжя, радикально налаштованих груп у його складі, які, до речі, пропагують ідею «ісламського халіфату». Остання, як і протистояння між різними центрами та організаціями мусульман України, несе загрозу національній безпеці.²²⁸

Маємо також взяти до уваги в означеному аспекті й окремі кроки Ватикану, що не позбавлені «прямого втручання» в релігійне життя в Україні, зокрема з боку посла Апостольської столиці, який певною мірою позиціонує себе як «посол Римо-Католицької Церкви», а не як держави Ватикан, й активно працює на підвищення її ролі й впливу в нашій країні.

Зовнішніх чинників, які так чи інакше несуть певні загрози національній й духовній безпеці України, є немало. Значна частина їх пов'язана з релігією. Скажімо, румунська держава не лише акцентує увагу на територіальних претензіях, але прагне в цьому контексті поширити вплив церковно-адміністративної влади Румунської Православної Церкви на православні організації румун, які проживають у населених пунктах Чернівецької, Одеської та Закарпатської областей. При чому цей процес набув значної активності й відкритості. На жаль, він не одержує належної

²²⁸ Див. більш детально: Колодний А.М. Релігійне сьогодення України: роздуми, оцінки і прогнози. – К., 2009. – С. 190-197, 231-239.

відпорності як з боку Української держави, так і православних церков України.

Отже, ніякі кордони нині не здатні захистити наш спосіб життя, моральні, світоглядні, в т.ч. й релігійні цінності, нашу самобутність від зовнішнього впливу, «чужих» руйнівних соціально-культурних факторів. У духовній, зокрема релігійній, сфері суспільного буття відчутною є тенденція до супротиву цьому впливу, розповсюдженню західних ліберальних трансформацій і традицій на «сферу виховання людського розуму і серця», на «корегування» релігійної ідентичності. Цей супротив певною мірою виявляє себе і в окремих екстремістських настроях і діях. Зокрема, йдеться про живильне підґрунтя для проявів (у своїй основі латентних, без широкої публічної маніфестації) релігійного екстремізму. А тому в державі, відповідних органах має бути чітке розуміння такого типу тенденцій, що у своєму розвитку можуть призвести до екстремізму в релігійному середовищі й нанести серйозну шкоду безпеці країни. Необхідна також чітка програма протидії таким тенденціям, їх нейтралізації.

Щодо внутрішніх детермінант, що породжують значні виклики, загрози національній і духовній безпеці України, то їх діапазон є надзвичайно широким. Зупинимося на найважливіших з них. В означеному нами аспекті надзвичайно важливими для безпеки держави постають проблеми, які наявні у сфері державно-конфесійних, міжцерковних та міжконфесійних відносин, а також у площині «суспільство – релігійні організації – людина». Вони вирішуються через реалізацію принципів світськості, плюралізму, толерантності, свободи совісті, свободи релігії, цивілізаційного діалогу.

В Україні, як і в інших демократичних державах, ці принципи тією чи іншою мірою конституційовані. Вони чітко корелюються з положеннями міжнародних правових актів, щодо, скажімо, забезпечення свободи совісті, свободи віри, переконань (атеїстичних, теїстичних, агностичних). У контексті положення про свободу віри легітимізоване право на вільний вибір, сповідування будь-якої релігії, право не сприймати, заперечувати будь-яку релігію, або змінювати її, як і будь-який інший світогляд. Кожен суцільний на теренах нашої держави (а не лише її громадяни) має право на свободу релігійних й інших світоглядних переконань і право на свободу їх вираження. Ніхто не повинен піддаватися примусу, який обмежує його свободу мати, приймати релігію та переконання і безперешкодно дотримуватися їх в індивідуальному чи корпоративному вимірі.

Ми не часто ведемо мову про те, що свобода віри включає в свою структуру і свободу особистої вірності й відданості своєму віросповідному вибору, своїм переконанням. Зауважимо, що саме ця свобода, відображаючи сутнісний компонент свободи віри, разом з тим може постати чинником, що детермінує екстремістські настрої, якщо її ігнорують чи незаконно обмежують. Це стосується і свободи совісті, і

свободи релігії взагалі. Якщо на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівні суворо виконуються конституційні законодавчі норми щодо реалізації принципу свободи совісті й пов'язаних з ним інших аспектів толерантного відношення до віруючих і їх спільнот, екстремізм релігійний буде локалізований і зберігатиме лише незначну потенцію. В інших випадках (і це підтверджує життя, зокрема в Україні) ігнорування закону, вимог свободи релігії і совісті може реанімувати цей потенціал, підживити, образно кажучи, бацилу релігійного екстремізму, нанести шкоду національній безпеці.

Особливо це стає небезпечним, коли на державному рівні «чиновничий люд» вважає за можливе, нехтуючи законом, втручатися в досить делікатні сфери свободи совісті, свободи релігії. Це стосується, зокрема, певних недоречностей, а то й прямих порушень закону у відношенні до релігійних меншин, неорелігійних утворень. Перешкоди, які чиняться з боку державних органів щодо окремих релігійних організацій (проблеми з реєстрацією, виділенням земельних ділянок під будівництво культових приміщень, податкові пільги та ін.), породжують відчуття несправедливості, їх меншовартості, а то й прямої дискримінації, і це стає живильним середовищем для екстремістських ідей та дій.

Прагнення обмежити, а то й не допустити діяльності, зокрема неорелігійних спільнот, хоча більшість з них, як показує експертиза, не несе небезпеки для суспільства, держави, особистості, призводять до того, що з'являється нездоланне бажання окремих українських законодавців радикально звузити діяльність таких релігійних організацій, а в кінцевому вимірі – й право віруючих на свободу віросповідання, право вільної совісті. Лише жорстке дотримання в правовому полі України конституційних принципів відокремлення релігійних організацій від держави, світськості останньої, рівності всіх без винятку віросповідних спільнот перед законом уможливорює захист релігійних меншин, неорелігій від сваволі чиновників, вселяє в них упевненість у справедливості, цивілізованості відношення до себе як з боку держави, так й іноконфесійного оточення, і, як наслідок, знімає загрози для безпеки країни.

Вузловими аспектами для забезпечення стабільності й спокою в українському суспільстві, його безпечного функціонування постає оптимальна врегульованість міжконфесійних, міжцерковних, етноконфесійних та внутрішньоконфесійних відносин. Останні розглядаються нами як «ансамбль зв'язків», взаємодії їхніх суб'єктів. Вони мають свою логіку становлення, розвитку, конкретну специфіку вияву та наслідки як для самих конфесій, церков, етносів, так і для соціуму в цілому.

Своєрідність й «інакшість» кожної конфесії, етносу виокремлює їх із загального релігійного чи етнонаціонального середовища полірелігійного і поліетнічного соціуму, яким є Україна, акцентує увагу на їхніх традиціях,

віровченні, самотності, спонукає повсякчас підтверджувати й захищати свою ідентичність, свій спосіб релігійного, духовного та культурного буття, що нерідко породжує конфесійну й етнічну інтровертність

В площині теми дослідження нас цікавлять міжконфесійні, етноконфесійні та міжцерковні відносини саме антагоністичного типу. Вони в аспекті національної й духовної безпеки України є чинниками, які потребують екстраординарної уваги і відповідних підходів до їх врегулювання й оптимізації. Адже антагоністичні відносини між конфесіями – це відносини, які характеризують найбільш складні, напружені аспекти взаємодії їх суб'єктів. Це відносини відкритої взаємної нетерпимості, ворожості, які нерідко переростають у жорстокий конфлікт між ними. Саме міжконфесійний антагонізм формує структуру міжконфесійного конфлікту, детермінує, підживлює його. Він є небезпечним. Україна має досвід врегулювання такого типу конфліктів, мінімізації їх негативних наслідків і загроз. Однак антагоністичний тип міжконфесійних відносин (скажімо, УПЦ МП і УПЦ КП, УГКЦ) є домінуючим, а відтак і небезпечним, оскільки породжує конфлікти й релігійний екстремізм. Варто сказати тут і про серйозні внутрішньоцерковні негаразди в УГКЦ, в окремих протестантських організаціях. Важливим фактором у позбавленні життєздатності релігійного екстремізму в усіх формах його виявів є толерантність, толерантизація як усєї сукупності державно-конфесійних відносин, міжрелігійних взаємин, так і суспільства.

Толерантизація міжконфесійних, міжцерковних відносин, актуальний діалог у цій сфері – екстраординарні фактори в аспекті подолання загроз для національної безпеки України. Саме проблема толерантизації сфери міжконфесійних відносин, сприяння налагодженню діалогових форм їх організації – одні із важливих позицій, які мають бути в концепції національної безпеки України, нормативних актів з її реалізації.

Зауважимо, що Українська держава не повинна втручатися у внутрішньоконфесійні справи, проте вона має максимально сприяти пониженню рівня нетерпимості, ворожечі між конфесіями, церквами, подоланню будь-яких протистоянь й конфліктів.

Узагальнюючи, варто сказати, що важливими складовими національної і духовної безпеки України в площині об'єктів останніх, які потребують захисту і забезпечення на законодавчому й реалізаційному рівнях є:

а) принципи свободи совісті, свободи віросповідання, свободи буття релігій в їх індивідуальному і спільнотному вимірах; рівності релігійних організацій різної конфесійної спрямованості;

б) сприяння розбудові толерантних форм міжконфесійних, міжцерковних відносин, в основу яких покладено діалог як важливу духовну форму міжсуб'єктної взаємодії й комунікації;

в) рішуча протидія спробам зовнішнього втручання у релігійну сферу України, зокрема активізації релігійного екстремізму і фундаменталізму, політизації релігії і клерикалізації політики, сприяння зняттю напруженості у міжконфесійному середовищі.

г) протидія процесу «засмічення» сфери духу «незліченною множиною деструктивних ідей, які позбавляють людей можливості відчувати повноцінно «екзистенціальну безпеку»²²⁹.

У цьому зв'язку зауважимо, що духовна безпека тісно пов'язана з іншими видами безпеки, зокрема інформаційною. Саме широкі можливості глобального інформаційного простору в його деструктивних виявах несуть серйозну загрозу національній і духовній безпеці. Маємо взяти до уваги і той факт, що серйозну загрозу духовній безпеці України несуть різного роду окультно-містичні організації, маги, чарівники, які, на жаль, активно рекламуються ЗМІ.

Таким чином, національна духовна безпека України постає як важлива обґрунтована система умов, засобів та дій, що дають можливість українському соціуму зберегти і розширити в якісному вимірі свій духовний потенціал, забезпечити високий рівень духовності всіх людей в Україні суціль.

6. Етнорелігійні меншини в контексті міждержавних відносин України

Визначальною рисою сучасної світової спільноти є взаємозалежність народів і держав. Економічне, соціальне, культурне, релігійне, політичне буття кожної держави є невід'ємними структурними елементами єдиного світового устрою. Творення глобального інформаційного простору викликane впровадженням загальносвітових стандартів у техніку і технології, поглибленням міжнародного поділу праці і кооперації виробництва детермінує нові проблеми, такі, як глобальна екологічна безпека людства, небезпека ядерної війни та ін. Відтак, у XXI ст. світові процеси все далі глобалізуються.

Водночас позірною є й інша тенденція - посилення устремлінь народів і націй до суверенітету, відновлення втрачених традицій, мови, культури, які стимулюють їх (народи) до розвитку й оновлення. Помітну, а інколи й провідну роль в реалізації як першої, так і другої тенденції відіграє релігійний чинник. Пояснення цього факту ймовірно криється в генетичному зв'язку релігійних та етнічних ідентичностей. Так, релігійні спільноти, щоб отримати статус Церкви, звертаються до елементів національного буття, а то й переступають його межі й поширюють своє вчення в усьому світі. Навіть будучи зорієнтованими на

²²⁹ Бачинин В.А. Малая христианская энциклопедия: В 4-х т. – Т.2. – СПб., 2004. – С. 34-35.